

УДК

Коваленко Оксана

кандидат історичних наук, доцент, науковий співробітник Інституту керамології НАН України, старший науковий співробітник Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, докторант кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка.

kovksana@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0980-2870

ЦЕХОВА КНИГА ДИБИНЕЦЬКОГО ГОНЧАРНОГО ЦЕХУ СЕРЕДИНИ XVIII – ПОЧАТКУ XIX СТ.: АТРИБУЦІЯ ПАМ'ЯТКИ

У статті подано атрибуцію джерела з історії цехів XVIII ст. – цехової книги Дибинецького гончарного цеху 1744-1817 рр., яка включає записи про прийом нових членів, прибутково-видаткові відомості, списки сестринського релігійного Успенського братства тощо. Здійснено детальний аналіз записів, встановлено їх хронологію, зміст та призначення. Проведено історіографічний огляд публікацій, які стосувалися історії Дибиницького цеху.

Ключові слова: Дибинці, Київщина, гончарство, гончарний цех, ремесло, майстер, XVIII століття, цехова книга, братство.

Нещодавно, в Інституті рукописів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, у фонді І: Олександра Лазаревського (справи 198, 2199) було виявлено два неатрибутовані документи. Метою даної статті є їх атрибуція, характеристика та з'ясування інформаційного джерелознавчого потенціалу. Перший з них – справа 2198, яка не містить оригінальної назви й названа архівістами: «Цехова книга гончарського цеху», датована другою половиною XVIII ст. Вона не містить вказівки на населений пункт, у якому була складена, внаслідок втрати перших сторінок рукопису. Порівняння прізвищ, топонімів, уривків записів із згадками XIX століття, дозволили визначити цей рукопис, як цехову книгу Дибинецького гончарського цеху, яка була складена впродовж 1744 – 1770 рр.

Продовження її, це окрема книга (справа 2199), яка хронологічно охоплює період 1779-1804 рр. Таким чином, маємо унікальне джерело з історії гончарського цеху в с. Дибинцях від середини XVIII до початку XIX століття.

Дибинці – село нині в Богуславському районі Київської області, розташоване на березі р. Рось. Ділянка має розгалужену балково-яружну систему та містить поклади гончарної глини. Ці фактори сприяли розвитку тут гончарного ремесла та формуванню найпотужнішого гончарського осередку в Київщині. Вірогідно, село було засноване у XVII столітті. За візитацією 1790 р., дані з якої навів Л. Похилевич, в ньому нараховувався 131 двір, в якому проживало 1002 особи [7, с. 562]. У 1742 р. було зведено церкву освячену на честь Успіння Богородиці, а 1781 – 1782 рр. – збудовано нову [7, с. 562]. У 1807-1809 рр. власник села граф Ксаверій Браницький заснував тут Дибинецьку фабрику тонкостінного фарфору, яка діяла до 1840-х рр. Розміщення фабрики встановлюється за відомостями управителя фабрики Ф. Соколовського, опублікованими Ольгою Шкільною: «будівлі, у яких розміщено фабрику, розташовуються в середині села Дибинців, при березі річки Рось, відстанню одна від одної у сорок сажнів, у першому корпусі є робоча хата, капсульня, брэнгауз, глазурня і матеріальня, у флігелі першому — магазин для складання виготовленого посуду та жаровні, а в останньому — модельня, шлямвальня, сушильня та інші хатини...» [10, с. 248]. На відміну від фабрики, кустарне гончарне ремесло у селі продовжувало існувати до другої половини XX століття.

На першій сторінці рукопису зазначено, що книжка написана на папері in folio (F⁰) та містить 18 аркушів. 8 аркушів мають втрати, особливо перший – його верхня половина втрачена. 15 аркуш in quarto, чистий, зворот – заповнений. Початкові сторінки документу втрачено, вірогідно ще у XIX ст. Текст написано різними почерками, характерними для другої половини XVIII ст. Має виправлення, перекреслення, доповнення, маргіналії. Це вказує на те, що цей документ не переписувався «на біло», а створювався поступово.

Структура цехової книги, судячи із збереженої частини документу, була тематичною – вона була поділена на кілька частин. У першій записувалася інформація про вступ до цеху нових членів. Вона записувалася за сталою формулою, яка включала імена особи, що «визволялася», цехмістра, старшого брата та ключника. Змінювалися лише розташування імені й часом додавалося повністю чи частково було сплачено вступне. Поодинокими випадками є ті, коли когось не вказано. Так, на арк. 7 до формули не включено старшого брата. Ці записи представлені на аркушах 1-6, 9, 11-12.

У другій частині книги (на арк. 6 зв.) вказане правило внесення штрафу до цехової скриньки від братчиків, що порушили закон. Якщо цеховик «зачепився в якую свалку або забойство» він мав сплатити три рублі на користь корпорації. Це єдиний запис подібного типу в цій тематичній групі. У 1755 р. першу частину списали й записи продовжили далі. Таким чином, це правило зафіксоване 1748 р. опинилося в середині вписних записів. До записів подібного характеру віднесемо і запис від 1762 р. у на аркуші 15 зв. про прощення вини Йосифа Шнурка.

Вірогідно, з цим же пов'язане те, що на 9 аркуші записи порушують хронологію, адже тут 6 записів, за 1755, 1766, 1769 та 1772 рр., а на звороті цього аркушу розпочинаються записи за 1748 р. Після 60-х років вписаними формулами вже було заповнене основне тло, наявної на тоді книги, тому, ймовірно, писарі уміщували записи у вільні місця на різних сторінках, порушуючи хронологію. Наприклад на 11 аркуші після записів за 1755 та 1756 рр., останнім на сторінці вписаний визволок Михайла Горбатого, який відбувся у 1765 році, а зворот цього аркуша підряд заповнений записами за 1760-1761 р.

Третя частина документу є фіксацією сплат. Формула запису дуже спрощена: «Я, прізвище ім'я, виконав повністю цех». Імена майстрів, на 10 аркуші, дублюються із початком книги. Проте, тут є прізвища, відомих гончарів, адміністраторів цеху у різні роки, наприклад, Стрижевського, Сизенка, Сторцового, тощо, записи про визволок яких відсутні на початку документу. У кутку звороту цього аркуша дата – 10 січня 1744 р. Останній запис на ньому, зроблений іншим чорнилом, має дату 1753 р. Записи на 10 аркуші за почерком відповідають записам за 1745-1747 рр. Подібного типу записи на аркушах: 10, 16 (три записи вгорі сторінки), 16 зв.

Четверта частина – це видатково-прибуткові записи. Аркуші: 12-14 зв., 16 (один запис внизу сторінки), 18 зв. здійснені за цехмістра Василя Стороцовенка, у 1763, 1765, 1766, 1767 рр. Аркуш 17, 17 зв., 18 – за Григорія Линниченка у 1755, 1756 рр. На аркушах 13 та 14, записи розташовані не за хронологією, спочатку 1763, потім 1765, а далі знову – 1765 р. До того ж записи 60-х рр. передують 50-тим. Отож, вони, вірогідно, переставлені місцями, або ж фіксування велося на незаповнених ділянках книги.

Друга справа, з того ж фонду, № 2199, має назву «Цехова книга», має 58 аркушів. Це маленька книжка у шкіряній палітурці із стрічками-зав'язками, обгорнута у складений вдвічі та обрізаний аркуш, із записами підводної повнинності 1777 р., польською мовою, який не пов'язаний із змістом справи. Сама справа є продовженням попередньої цехової книги. Хронологічно охоплює період 1779-1804 рр. За своїм змістом, вона також неоднорідна, уміщує записи релігійного сестринського Успенського братства та прибутково-видаткові записи гончарського цеху. Записи розміщені в книзі не у хронологічному порядку. Первісно вона була розділена на частини, які поступово заповнилися і записи змішалися.

Текст внесений до книги поступово різними почерками, характерними для другої половини XVIII – початку XIX ст. Має численні виправлення, перекреслення, доповнення, маргіналії. Аркуші: 1, 1 зв., 3 зв., 22, 22 зв., 47 зв., 52, 53, 53 зв., 54, 55, 55 зв. – чисті. Останній аркуш, спочатку мав нумерацію 60, в 1931 році отримав номер 56.

Перша частина рукопису це – «Реєстръ братства сестричного, хто що на перший початокъ даль, року 1779, м(с)цз маз днз 12, за стараніємъ Іоанна Горовенка ктитора тихъ же сестерьъ». Цей реєстр охоплює аркуші 2-3, він складений вигляді таблиці і у такому ж вигляді поданий у публікації. Перша колонка – порядковий номер, друга – ім'я та прізвище, наступні колонки сума

внеску: третя – рублі, четверта – гривні, п'ята – копійки. Аркуші 4, 4 зв. – прибутковий реєстр сестринського братства, писаний від імені Івана Горovenка. Дохід братства за 1779 р. Іваном Горovenком фіксувався також на аркуші 16.

Друга частина – це прибуткові та видаткові реєстри 1791-1817 рр. «*Реєстръ приходу цехового розного в(у) цемистра Стефана Старцювенка року*» 1785-1791 рр., (розміщений на аркушах 5-6), та Василя Старцового 1791-1793 рр. (арк. 6 зв.), Він також складений вигляді таблиці. У таблиці шість колонок, 5 з яких, це суми, у срібних рублях, срібних копах, рублях, гривнях і п'ятаках. Назви грошових одиниць подані латиницею.

Прибутковий реєстр Івана Пазченка 1793 р. (арк. 7-8) поданий у вигляді рядкових записів, а не у вигляді таблиці. Цікаво, що у ньому з'являється скорочене позначення отриманих грошей, яке дублювало словесний опис. Наприклад, «*денегъ гривень шість, копѣекъ пз(т): № гри 6, ко 5*». Прибутковий реєстр цехмістра Федора Сатира 1794-1798 років (арк. 8 частково, 8 зв. - 9), також складений вигляді таблиці. У ній чотири колонки, три з яких, це суми, у рублях, гривнях і копійках. Далі (до арк. 14 зв.), записи про прибутки цеху до 1811 р. відбувалися у формі тексту. А, звідтіль, до аркуша 16 зв., кінця прибуткових реєстрів, – таблицею. У ній три колонки, 2 з яких, це суми у рублях та копійках. На аркушах 21-25 хронологія порушена. Сторінки 25-25 зв. – записи витрат 1801 р.

Третя частина – записи про недовиконання цеху за 1797-1803 рр. (арк. 26-29 зв.). Найдавніша частина цієї справи, *четверта*, це записи про визволення, які починаються від 1773 р. і доведені до 1804 р. (арк. 30-46), вони частково дублюються за хронологією із попередніми.

Завершує цехову книжку прибутковий реєстр: позичених грошей, складений за цехмістра Марка Пятникового зятя у 1786 р. (арк. 48), боргові записи сум за визволення, які гончарі залишилися винними Федору Сатиру за 1782, 1789, 1796, 1797 роки. Реєстр складений у вигляді таблиці, написаний одним почерком із порушенням хронології, вірогідно, цей шматок переписаний одночасно із раніших записів.

Цехова книга є важливим джерелом до історії провідного гончарного осередку Київщини. Адже наявні на сьогодні публікації, обмежуються статистично-констатуючим викладом історії дибинецького гончарства до початку XIX ст., залишаючи поза увагою цеховий устрій, персоналізовану історію, тощо. Першою публікацією про дибинецький гончарний цех слід вважати статтю Феофана Лебедінцева 1862 р. [5]. Принагідно зауважу, що він першим назагал «*відкрив*» науковій спільноті українські релігійні братства. Ф. Лебедінцев, на той момент професор Київської духовної академії, один з найпомітніших київських інтелектуалів – історик, краєзнавець, засновник журналу «*Киевская старина*», друг Тараса Шевченка та чоловік хрещеної матері Михайла Грушевського [3, с. 85]. Автор, вочевидь, опрацював документ, який публікується, оскільки наводить цитати, терміни, звороти з нього, вказує на точну кількість членкинь сестринського братства, тощо. Цінність цієї розвідки не лише історіографічна, Феофан Лебедінцев навів також, нині втрачений уривок із документу, вказав на місце його зберігання в архівах Переяславської та Київської консисторій. Подаючи характеристику рукопису, він вказав на початок записів із 1745 р. Відтак, саме ця дата стала відправною точкою для дослідників XX століття, які ґрунтуючись на статті Лебедінцева, називають саме її роком заснування у Дибинцях гончарського цеху. Хоча, як показує аналіз джерела, це рік початку збережених записів про цехові визволки, а не перша сторінка цехової книги, а відтак – не рік заснування цеху.

У 1912 р., обстежуючи гончарські осередки Київщини, Ніколай Іонов зауважував, що фрагмент цехової книги зберігається у братській скриньці [2]. Вочевидь, вона ще зберігалася в Дибинцях в родині нащадків цехмістрів, й лише пізніше потрапила до збірки Олександра Лазаревського в Університеті св. Володимира. Текстологічне порівняння показує, що Ніколай Іонов активно користувався роботою Лебедінцева та використав її для написання історичної довідки про дибинецький цех, злегка доповнивши власними спостереженнями.

Відомий знавець цехового ремесла першої половини XX століття, Пилип Клименко також бачив цю цехову книгу, про це він згадує в джерелознавчому огляді своєї праці «*Цехи на Україні*» [4]: «*1928-го року виявлені Дибинецького ганчарського цеху книги від половини XVIII ст.*», що, правда, не зауважуючи, в якому саме архівному зібранні вона тоді знаходилася. Вірогідно, він використовував матеріали з неї при підготовці своєї фундаментальної праці, яка на жаль не була повністю завершена.

У 1959 р. Катерина Матейко, в своїй узагальнюючій праці, характеризуючи гончарство с. Дибинці вказує 1745 р. (вірогідно за Ф. Лебедінцевим, хоча й без посилання), як дату заснування цеху та відмічає, що до нього входили майстри кількох сіл [6, с. 20]. Так, само Юрій Лащук, у своїй докторській дисертації, вже не використовував цехову книгу, як джерело, оскільки посилається на Катерину Матейко, називаючи час заснування цеху та на М. Устенка [8, с. 61], коротко зауваживши: *«у 1745 р. об'єднувало майстрів Дибинців і сусідніх сіл Бороданів, Дмитренок, Ісайок, Лютарів, Чайок і проіснувало аж до революції. Останнім цехмістром цього братства був Сава Момотенко, його заступником Григорій Шнуренко, а ключником – Мирон Шнуренко»*. Зауважу, що навіть у такому короткому повідомленні наявні кілька помилок, зокрема, в українських землях не була прийнято найменування «заступник цехмістра», вірогідно, мався на увазі старший брат, по друге, наявні джерела не дозволяють стверджувати, що у XVIII ст. до цеху входили майстри з Дмитренок та Лютарів (принаймні у вступних записях ці села відсутні). Це твердження запозичене М. Устенком у Н. Іонова, а Ю. Лащуком екстрапольоване з початку XX ст. на XVIII ст.

У цей же час виходить стаття Я. Запасака, у якій він вказав *«імена відомих місцевих гончарів, перелічив традиційні форми виробів та їхній декор.»* [9, с. 290]. Ні у ній, ні у подальших мистецтвознавчих роботах Лесі Данченко, Олени Клименко та інших, питання заснування та функціонування гончарського цеху в Дибинцях не піднімалося та спеціально не досліджувалося. Вони були зорієнтовані на встановлення імен майстрів та розвиток гончарства у XX столітті, виокремлення мистецьких особливостей виробів та специфіки асортименту.

На сучасному етапі (у 2014 р.) до історії Дибинецького релігійного братства звернувся київський історик Максим Казаков [3]. Він простежив історію Успенського сестринського братства спираючись на працю Ф. Лебедінцева та звіти благочинних Київській духовній консисторії 1909 р., які зберігаються у Центральному державному історичному архіві України в м. Києві. Це звіт дибинецького священника Олександра Пашковського, який він надіслав благочинному 4-го округу Канівського повіту Миколі Кротевичу. Як, бачимо більшість дослідників, розглядаючи історію дибинецького гончарства, звертали увагу в пергу чергу на утворення ремісничого цеху та релігійного братства. Це цілком закономірно, адже специфікою корпоративної ремісничої організації в українських землях був тісний зв'язок релігійних та цехових корпорацій, які мали зливу структуру, виступали своєрідними *«сіамськими близнюками»*.

Максим Казаков спробував встановити дату заснування братства, навівши ось такі міркування: *«Якщо Ф. Лебедінцев писав, що час заснування братства невідомий, то М. Кротевич помилково відносив заснування до часу побудови в Дибинцях нової церкви (1781–1782 рр.). Дату заснування Дибинецького братства можна встановити. За візитацією 1741 р. Дибинці, які нараховували 50 дворів, ще не мали власної церкви і належали до уніатської СвятоМиколаївської парафії сусіднього села Чайки. У наступному 1742 р. в Дибинцях було побудовано храм Успіння Пресвятої Богородиці. Найстаріший запис у прибутково-видаткових книгах братства, які мав перед собою Ф. Лебедінцев, датувався 1745 р., отже можемо припустити, що братство заснували незабаром після відкриття місцевої церкви. [3, с. 86]»*. Наслідком цих міркувань стало гіпотетичне визначення дати заснування братства, як 1742 рік.

Таким чином, він вважає що у 1742 р. заснувалося чоловіче релігійне братство, яке виступало синонімічним до ремісничого цеху, а у 1779 – сестринське. М. Казаков, описуючи його діяльність за Ф. Лебедінцевим чи за загальними працями з історії братств, просто викладає *«схематичну історію»* та організацію цехового устрою типу для того часу. Проте, я би розрізняла ці братства – релігійне і економічне. Адже, в жодному записі до 1779 р. не йдеться про релігійне чоловіче братство. На мою думку, найвірогідніше, гончарський цех у Дибинцях заснувався 1744 р., адже на це вказують дати про визвілок тих майстрів, які надалі фігурують в документі, і навряд чи релігійне братство постало раніше нього, а релігійне сестринське братство було засноване 1779 р.

Віднайдення та атрибуція гончарної книги Дибинецького цеху та прибутково-видаткової книги Успенського сестринського братства суттєво доповнює історію дибинецького гончарства XVIII- початку XIX століття, адже Цехова книга є джерелом для реконструювання багатьох аспектів організаційної структури, персонального складу, історії гончарського цеху, фінансового стану його членів та корпорації, в цілому, родинних відносин, антропонімії тощо. Наступним кроком після атрибуції джерела має стати його детальна публікація.

Джерела та література

- 1 Запаско, Я. П. (1960). Гончарне мистецтво с. Дибинці, Київської області. *Народна творчість та етнографія*, 3.
- 2 Іонов, Н.Ф. (1912). Гончарний промыселъ въ Кіевской губерніи. *Кустарная промышленность в Киевской губернии: Итоги анкетного и местного обследования, произведенного Киевской губернской земской управой по поручению губернского земского собрания*, с. 1-77.
- 3 Казаков, М. (2014). Дибинецьке цехове братство (1742-1909). *Етнічна історія народів Європи*, 43, с. 89-91.
- 4 Клименко, Пилип (1929). *Цехи на Україні*, Київ, З друкарні ВУАН, Т.І, Вип. І: Суспільно-правні елементи цехової організації, 199+ХС+XVIII с.
- 5 Лебединцев, Феофан. (1862). Братства. *Киевские епархиальные ведомости*, 8, с. 258-274; 10, с. 311-325.
- 6 Матейко, К.І. (1959). *Народна кераміка західних областей Української РСР ІХ-XX ст. Історико-етнологічне дослідження*. Київ, Вид-во АН УРСР, 107 с.
- 7 Похилевич, Лаврентий. (1864). *Сказания о населенных местностях Киевской губернии, или Статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся*. Киев, Типография Киево-Печерской лавры, 763 с.
- 8 Устенко, М.Г. (1930). Ознаки цехового побуту в с. Дибинцях на Білоцерківщині. *Краснзнавство*, 1-5, с. 61.
- 9 Чечель, Ж. (2017). Українські керамологічні студії на сторінках часопису “Народна творчість та етнографія” (до 1985 року). *Науковий вісник Національного музею історії України*, 2, с. 289-296.
- 10 Школьна, О. (2013). Дибинецька фаянсова фабрика графів Браницьких на Київщині: За першоджерелами. *Актуальні проблеми мистецької практики і мистецтвознавчої науки* 5, с. 245-252.

References

- 1 Zapasko, Ya. P. (1960). Honcharne mystetstvo s. Dybyntsi, Kyivskoi oblasti. *Narodna tvorchist ta etnografii*, 3.
- 2 Ionov, N.F. (1912). Honcharnyi promyselъ vъ Kievskoi hubernii. *Kustarnaia promyshlennost v Kyeveskoi hubernyy: Ytohy anketnoho y mestnoho obsledovaniya, proyzvedennoho Kyeveskoi hubernskoi zemskoi upravoi po porucheniiu hubernskoho zemskoho sobraniya*, s. 1-77.
- 3 Kazakov, M. (2014). Dybynetske tsekhove bratsstvo (1742-1909). *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*, 43, s. 89-91.
- 4 Klymenko, Pylyp (1929). *Tsekhyy na Ukraini*, Kyiv, Z drukarni VUAN, T.I, Vyp. I: Suspilno-pravni elementy tsekhovoi orhanizatsii, 199+KhS+XVIII s.
- 5 Lebedyntsev, Feofan. (1862). Bratsvta. *Kyevskyye eparkhyalnye vedomosti*, 8, s. 258-274; 10, s. 311-325.
- 6 Mateiko, K.I. (1959). Narodna keramika zakhidnykh oblastei Ukrainskoi RSR 9-20 st. Istoryko-etnologichne doslidzhennia. Kyiv, Vyd-vo AN URSR, 107 s.
- 7 Pokhylevych, Lavrentyi. (1864). *Skazaniya o naselennykh mestnostiakh Kyeveskoi hubernyy, yly Statysticheskye, ystorycheskye y tserkovnye zametky o vsekh derevniakh, selakh, mestechkakh y horodakh, v predelakh hubernyy nakhodiashchyyhsia*. Kyevev, Typohrafiya Kyevo-Pecherskoi lavry, 763 s.
- 8 Ustenko, M.H. (1930). Oznaky tsekhovoho pobutu v s. Dybyntsiakh na Bilotserkivshchyni. *Kraieznnavstvo*, 1-5, s. 61.
- 9 Chchel, Zh. (2017). Ukrainski keramolohichni studii na storinkakh chasopysu “Narodna tvorchist ta etnografii” (do 1985 roku). *Naukovyi visnyk Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy*, 2, s. 289-296.
- 10 Shkolna, O. (2013). Dybynetska faiansova fabryka hraviv Branyskykh na Kyivshchyni: Za pershodzherelamy. *Aktualni problemy mystetskoi praktyky i mystetstvoznavchoi nauky* 5, s. 245-252.

Oksana Kovalenko

THE BOOK OF THE DYBYNTSY'S POTTERY GUILD (18 - EARLY 19 CC.): THE ATRIBUTION OF THE SOURCE

The article presents attribution of a source from the history of guildes of the 18-19 centuries. This is the workshop of the dybyntsy's pottery guild 1744-1817, which includes records of the admission of new members, income statements, lists of the sister religious Assumption Brotherhood, etc. A detailed analysis of the records was made, their chronology, content and purpose were established. A historiographical review of publications related to the history of the Dybinitsy guild has been carried out.

Keywords: Dibintsy, Kyiv region, pottery, pottery guild, craft, craftsman, XVIII century, workshop book, brotherhood.